

O potrzebie dekolonizacji współczesnych badań nad dzieciństwem i prawami dziecka w krajach Globalnego Południa i Globalnej Północy. Rozważania wstępne

URSZULA MARKOWSKA-MANISTA¹

¹ Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny, ul. Mokotowska 16/20, 00-651 Warszawa. ORCID: 0000-0003-0667-4164, Email: u.markowska-ma@uw.edu.pl

STRESZCZENIE: Tekst odnosi się do współczesnych badań nad dzieciństwem i prawami dziecka. Podejmuję w nim rozważania nad potrzebą dekolonizacji tych badań z uwagi na zmieniające się uwarunkowania i konteksty życia dzieci, zmieniające się modele dzieciństwa oraz sposoby i możliwości funkcjonowania dzieci w XXI wieku. Nowe procesy i przemiany globalne, których najliczniejszą grupę uczestników stanowią dzieci, umożliwiają szerszy wgląd w ich sytuację, aktywizm i jednocześnie wymuszają namysł nad zmianami w podejściach badawczych w prowadzonych badaniach z dziećmi, nad dzieciństwem i o prawach dzieci w krajach Globalnego Południa i Globalnej Północy, którym od trzech dekad towarzyszy Konwencja o prawach dziecka.

SŁOWA KLUCZOWE: teorie dekolonialne i postkolonialne, badania nad dzieciństwem, badania dotyczące praw dziecka, etyka badań z dziećmi, interdyscyplinarność, Globalna Północ, Globalne Południe

WPROWADZENIE

„Człowiek skolonizowany przegra, bez względu na to, czy zaprze się tradycji, czy podejmie ją ze zdwojoną siłą, jeżeli nie przeprowadzi szczegółowej analizy sytuacji kolonialnej. (...) Nie ma kultury narodowej, życia kulturalnego, twórczości kulturalnej i kulturowych przeobrażeń w ramach panowania kolonialnego” (Fanon 1985: 161).

Artykuł powstał jako wstępne rozważania na bazie analizy literatury źródłowej i prze-myśleń po dyskusji online, jaką prowadziłam wspólnie z dr Rebeccą Budde w dniu 8 maja 2020, a która poświęcona była książce „*Childhood and Children’s Rights between Research and Activism-Honouring the work of Manfred Liebel*” (2020).¹ W tej dyskusji, dotyczącej rozwoju badań nad dzieciństwami i prawami dzieci oraz potrzeby nowego naukowego odczytywania dzieciństw i praw dzieci (które powinny być lepiej promowane i chronione, koncentrując się na sprawiedliwości społecznej rozumianej lokalnie i globalnie) udział wzięli badacze studiów nad dzieciństwem i prawami dzieci z kilkunastu ośrodków uniwersyteckich na całym świecie oraz doktoranci i absolwenci międzynarodowego programu studiów nad dzieciństwem i prawami dziecka (MACR University of Applied Sciences Potsdam) w Niemczech.

W końcowej części dyskusji prof. Manfred Liebel przedstawił swoje postulaty na temat potrzeby odkolonizowania studiów nad dzieciństwem i prawami dzieci, do których odwołam się w tym artykule. Postulaty te odnoszą się do relacji adultystycznych, zmieniających się modeli dzieciństw, nowych uwarunkowań życia i funkcjonowania dzieci w XXI wieku, w cywilizacji nierówności (Baranowski 2019a), zmian klimatycznych i przybierających na sile procesów migracji, zarówno w krajach Globalnego Południa jak i w krajach Globalnej Północy. Ta sytuacja wymusza namysł nad zmianami w podejściach naukowych, w projektowaniu i realizacji badań o dzieciach, z dziećmi, nad dzieciństwem i o prawach dzieci, które należy „uwzględnić w próbach zrozumienia postkolonialnej współczesności i jej problemów” (Liebel 2017: 184). Postulaty te zwracają również uwagę na potrzebę badawczej współpracy, która niwelowałaby eurocentryczną stronniczość w nauce, podziały i hierarchiczność wciąż charakterystyczne dla badawczych i projektowych (rozwojowych) relacji Globalnej Północy i Globalnego Południa (por. Twum-Danso 2019) będących jednocześnie przedłużeniem długoterminowych skutków kolonializmu.

Studia nad dzieciństwem i prawami dzieci są stosunkowo młodą dziedziną akademicką w porównaniu z innymi dyscyplinami w naukach społecznych (Canosa, Graham 2020: 25). Są w założeniu i w międzynarodowej praktyce studiami interdyscyplinarnymi (Thorne 2007), gdyż dotyczą praw dzieci i dyskursów o prawach dzieci, które nie dadzą zamknąć się w jednej dyscyplinie naukowej i zasufladkować tylko do jednego typu myślenia i badania dzieciństw(a) czy jednego typu badania o dzieciach i ich prawach. Interdyscyplinarność, która te badania charakteryzuje, jest tutaj istotna nie tylko z perspektywy możliwości przeprowadzenia różnorodnej analizy dzieciństw

---

¹ Seminarium przygotowane było przez zespół MACR FH Potsdam we współpracy z pracownikami Université de Genève. W pierwotnej wersji planowane było jako część międzynarodowej konferencji: International CREAN Conference 2020 „Interdisciplinary and Intersectional Challenges in Childhood Studies and Children’s Rights”, która nie odbyła się z uwagi na epidemię koronawirusa. Miała być to druga konferencja Europejskiej Sieci Naukowej Praw Dziecka (CREAN), której celem jest wzmocnienie akademickiego wymiaru praw dziecka jako interdyscyplinarnego kierunku studiów i badań. Sieć CREAN składa się z europejskich instytucji szkolnictwa wyższego i organizacji międzynarodowych, które współpracują ze sobą w celu wspierania rozwoju naukowego, badań i działań informacyjnych nakierowanych na prawa dziecka.

czy praw dzieci w różnych kontekstach (kolonialnych, społecznych, geograficznych, politycznych, kulturowych i językowych i innych), ale również z uwagi na nowe, wieloaspektowe pola badań nad dzieciństwami (James et al. 1998), projektowanie nowych obszarów wsparcia, rzecznictwa i ochrony praw dzieci czy wreszcie z uwagi na badanie oddolnego aktywizmu, zdolności sprawczej i protagonizmu dzieci w ich własnych społecznościach, poprzez badania partycypacyjne i badania zaangażowane (Wihstutz 2019; Taft 2019). Interdyscyplinarne studia nad dzieciństwem to również interdyscyplinarne i holistyczne myślenie o teorii, praktyce i badaniach jako zmianie społecznej, inicjowanej przez zróżnicowane grupy aktorów w tym dzieci jako badaczy (Liebel, Markowska-Manista 2017: 9-10; Twum-Danso 2020, Vandenhole 2020). Interdyscyplinarność przyczynia się tu do „burzenia murów granicznych i studiowania problemów naukowych w nowym kontekście” (Kozłowski 1996).

Rozumiejąc i wdrażając interdyscyplinarność, wspieramy paradygmat, w którym zagadnienia studiów nad dzieciństwem i prawami dzieci mogą zostać głębiej zbadane, rzetelniej opisane, zinterpretowane i zrealizowane oraz pozwolą wieloaspektowo zrozumieć złożoność dziecięcych rzeczywistości w różnych częściach świata. Ponadto, udrażniamy dyskusję nad koncepcjami dzieci i dzieciństw, które w krajach Globalnego Południa różnią się od poglądów dominujących i od tych uznanych za wykładnię w krajach Globalnej Północy (Baranowski 2019b).

Barbara Smolińska-Theiss odnosząc się do europejskiego kontekstu pisze, że „badania nad dzieciństwem mają swoją dynamikę, wyrastają z określonych kontekstów społecznych i kulturowych, tworzą różne nurty poszukiwań” (2010: 14) i wciąż ewoluują. Praktycznie wszystkie one – rozumiane jako wielość dzieciństw (James, Jenks, Prout 1998) – mają wspólną kolonialną podstawę, którą Manfred Liebel postuluje zdekolonizować, odwołując się do krytycznych teorii postkolonialnych i dekolonialnych (2020). To podejście, wskazujące ‘białe plamy’ w badaniach (w bazach wiedzy i metodologiach), daje szansę na zaistnienie dyskursom pomijanym, indygenicznym, oddolnym, tworzonym w niekongresowych językach skomercjalizowanego świata nauki, często poza murami prestiżowych uniwersytetów, stąd niedostrzegalnym. Rebecca Budde określa je zamkniętymi dla ogółu społeczeństwa „wieżami z kości słoniowej”, zarezerwowanymi tylko dla uprzywilejowanych badaczy oraz pragmatycznych badań (2020: 227-251).

KOLONIALNE I POSTKOLONIALNE PARADYGMATY STUDIÓW NAD DZIECIŃSTWEM

Studia nad dzieciństwem wpisane są zarówno w tradycyjne jak i nowoczesne dyskursy traktujące dzieciństwo/dzieciństwa jako zjawisko/zjawiska społecznie konstruowane, zróżnicowane w heterogenicznych kontekstach czasu i miejsca oraz będące pod wpływem kultury, społeczeństwa, kontekstów politycznych i historycznych, które na nie bezpośrednio oddziałują.

Z biegiem lat badacze reprezentujący różne dyscypliny opracowali różne sposoby i podejścia do studiowania sytuacji dzieci i dzieciństw oraz praw dzieci, posługując się zróżnicowaną konceptualizacją badań, zróżnicowaną metodologią i licznymi koncep-

cjami teoretycznymi wpisanymi w różne nurty myślowe. Te różne podejścia dyscyplinarne niejednakowo postrzegają dzieciństwo, które w analizach poczynionych przez badaczki Antoninę Canosa i Annę Graham funkcjonuje jako „doświadczenie, fakt biologiczny, kategoria społeczna, konstrukcja artystyczna i literacka, kategoria analizy historycznej i demograficznej, kategoria osobowości i centralny obszar zainteresowań praw człowieka i interwencji politycznych” (2020: 26).

Badania nad dzieciństwami i prawami dzieci wciąż poszukują swojego profilu międzynarodowego opartego na wielodyscyplinarnym i postkolonialnym oraz niedyskryminującym podejściu. Widać to m.in. w praktyce badawczej, aktywizmie i publikacjach Judith Ennew, która przez wiele lat, realizując badania z dziećmi w krajach Globalnego Południa postulowała prawo dzieci do nieetykietowania, prawo do niedyskryminacji, prawidłowego opisu, zbadania i policzenia (Ennew i Plateau 2005; Beazley, Harriot i Ennew 2009). Ennew przeciwstawiała się inwazyjnej metodologii badawczej dążącej co prawda do zrozumienia realiów dzieci, jednak dość często kolonizującej prawo dzieci do etycznych badań m.in. poprzez zbieranie danych z wykorzystaniem liczb i statystyk bez uwzględnienia bezpieczeństwa dzieci z grup marginalizowanych czy wykluczonych społecznie.

Odkolonizowanie, które postuluje Liebel odnosi się do studiów postzależnościowych, postkolonialnych, filozofii i teorii wyzwolenia i epistemologii Południa z przestrzenią dla „alternatywnego punktu widzenia z perspektywy podmiotów postkolonialnych” (Liebel 2017: 183). Odkolonizowanie może pokazać w jaki sposób wielowiekowe relacje, praktyki i wyobrażenia reprodukowane i transformowane poprzez wiedzę (dorosłych), powinny być odczytywane w kontekście schematycznych relacji władzy pomiędzy podmiotem a przedmiotem skolonizowanym. Proces ten pozwala również na identyfikację dylematów związanych z polityką prowadzenia badań i działań odnoszących się do dzieciństwa dzieci i ich praw, a więc przyjrzenie się epistemologiom Globalnej Północy względem Globalnego Południa² w oparciu o kryteria interdyscyplinarności, niedyskryminacji, etycznej symetrii (Markowska-Manista 2018: 59), praw dzieci, chociażby w badaniach w środowiskach indygenicznym czy w czasowych miejscach schronienia jakimi są obozy dla uchodźców. Jest to jednocześnie proces pozwalający na sprawdzenie czy, jak i w jakim celu użyto orientalistycznej „wiedzy” o dziecku i dzieciństwie w społecznościach, które zostały skolonizowane, bądź wciąż są postrzegane przez pryzmat stereotypów. Jest to również proces wytwarzający przestrzeń, w której słyszalne są/będą głosy dzieci za ich przyzwoleniem, a nie tylko ich reprodukcje.

Kiedy przyjrzymy się badaniom z końca XX i początku XXI wieku dotyczącym dzieci i dzieciństw w krajach Globalnego Południa, dostrzeżemy, że większość z nich realizowana jest przez badaczy z Globalnej Północy (często w sposób niezamierzony) w oparciu o zachodnie kryteria, wyobrażenia, by wskazać i zaznaczyć nierówności społeczne i ekonomiczne, procesy łamania praw dzieci, marginalizację i wykluczenie czy potrzebę ratowania dzieci, oznaczając je jako grupy osób nieposiadających „prawa do

---

² W tych rozważaniach interesuje mnie relacja i wpływ Globalnej Północy na Globalne Południe w obszarze studiów nad dzieciństwem i prawami dzieci.

posiadania praw” (Standing 2015: 13). Wśród nich są również badania ukazujące dzieciństwa i życie dzieci w tzw. wrażliwych kontekstach (wojen, konfliktów zbrojnych, grabieży ziemi) opracowywane na bazie europejskich teorii i metod badawczych. Takie podejścia wykluczają niezachodnie, nieeuropejskie konceptualizacje, metodologie i paradygmaty. Pomijając badaczy z Globalnego Południa i ich dorobek w badaniach dotyczących dzieci z Globalnego Południa, czy nie uwzględniając istotności ich badań prowadzonych w nieeuropejskich językach⁵, w oparciu o indygeniczne, dekolonialne metodologie, pozbawia się ich tym sposobem zaistnienia w dorobku interdyscyplinarnych studiów nad dzieciństwem i prawami dzieci, zdominowanym przez głosy akademików z Globalnej Północy. Co więcej, bez tych głosów trudno nam badać i zrozumieć dzieci i rodziny z kontekstem uchodźczym czy migracyjnym pochodzące z Globalnego Południa w ich nowych krajach pobytu (Globalna Północ).

Te głosy są istotne, bo pozwalają na analizę i pokazanie sytuacji dzieci z perspektywy ich własnego kontekstu kulturowego, językowego, społecznego, w których funkcjonują i będą funkcjonować. Stajemy więc przed obrazem niepełnych, niekompletnych badań nad dzieciństwami i prawami dzieci w indywidualnych kontekstach ich funkcjonowania. W nich odzwierciedla się binarny koncept głosu i ciszy wskazany przez Gayatri Spivak w publikacji dotyczącej polityki produkcji wiedzy opartej o świadome bądź nieświadome niewyrażanie zgody na nieudzielanie głosu podporządkowanym (subalterns) (1988: 285).

Jedynie nieliczne, kluczowe w obszarze studiów nad dzieciństwem i prawami dziecka badania powstały we współpracy z badaczami Globalnego Południa w dekadach postkolonialnych lub zostały przeprowadzone przez badaczy pochodzących z Globalnego Południa realizujących stypendia i staże badawcze na uniwersytetach w krajach Globalnej Północy, poszukujących tzw. „złotego środka”. Niewiele flagowych projektów badawczych w obszarze badań nad dzieciństwem i prawami dzieci inicjowanych przez akademików z Globalnej Północy daje przestrzeń uczynom z innych części świata do partycypacji i wyartykułowania pomysłów (bazujących na znajomości kontekstów) dotyczących sposobów, które mogą pomóc w rozwoju tego typu badań i krytycznie spojrzeć na teorię i praktykę Północy w przyjętych modelach pracy naukowej w środowisku postkolonialnym.

Z kolei sprawienie, by Południowe idee i podejścia zostały „usłyszane” i szanowane w zachodnich wzorcach i uznanych przestrzeniach naukowych Północy może być trudne (Beazley, Harriot i in. 2009: 365). Ograniczają je bądź dewaluuują geopolityczne konstelacje, globalne zależności, „przemoc epistemologiczna” oraz miejsce tzw. swoich i obcych w wyobrażonej strukturze podziałów, która nie ogranicza się jedynie do standardowego przeciwstawienia: badacze z Globalnej Północy/ badacze z Globalnego Południa.

Tym samym studia nad dzieciństwem i prawami dziecka, dotyczące w zamierzeniu dzieci i ich dzieciństw w państwach Globalnej Północy i Globalnego Południa, stając się niekompletne i zamazane, muszą same się „zdekolonizować”, uwolnić od skorupy

---

⁵ W tym miejscu należy nadmienić, że mamy do czynienia z pewnym paradoksem, gdyż większość teorii postkolonialnych została stworzona w językach kolonialnych: angielskim, francuskim, hiszpańskim.

„Globalnej Północy” (Nieuwenhuys 2013; Liebel 2020; Vandenhoele 2020). Liebel zwraca tutaj m.in. uwagę na badania dotyczące praw dziecka, w których badacze powinni refleksyjnie rozważyć swoje „epistemologiczne środowisko” (Nieuwenhuys i Hanson 2020) w odniesieniu do potencjalnych i oczekiwanych wyników badań. Badacz uważa, że „środowisko to nie może ograniczać się do uniwersytetu (akademii) czy jakiegokolwiek innej instytucji akademickiej, lecz musi obejmować dzieci wraz z ich różnymi dzieciństwami” (Liebel 2020a) i kontekstami ich oddolnych działań w światach ich codziennego funkcjonowania.

Od momentu opublikowania „Orientalizmu” Edwarda Saïda (1978) mijają 4 dekady. To koncept Orientu – jak pisze Padmini Mongia „jako europejskiego konstrukt politycznego, socjologicznego, militarne, ideologicznego, naukowego, twórczego i dyskursywnego stał się pomostem do wielu innych analiz dyskursywnych. W ramach wielu dziedzin zadawano fundamentalne pytania dotyczące procesu powstawania wiedzy, podkreślając rasę, kolonię, naród i imperialność” (Mongia 1996: 5; por. Viruru 2005: 8). Sama „zmiana geograficznego obszaru eksploracji nie wystarczy, by badania nad sposobem życia, pozycją społeczną dzieci oraz konstruktami dzieciństwa nazwać badaniami przez pryzmat kolonialny” (Liebel 2017: 189). Trafnie zauważył Edward Hall, pisząc, że postkolonializm „zobowiązuje nas do ponownego odczytania binarnej formy w jakiej kolonialny kontakt od dawna jest przedstawiany. Zobligowuje nas do reinterpretacji binarności jako form transkulturowej, kulturowego przekładu, którego przeznaczeniem jest nieustanne zaburzanie kulturowych binariów tu/tam” (Hall 1996: 247). Manfred Liebel w swojej książce „Decolonizing Childhoods: From Exclusion to Dignity” (2020) zaznacza, że współcześnie dysponujemy wielością badań opartych na koncepcjach kolonialnych bądź wywodzących się z dyskursów kolonialnych. Taka sytuacja rodzi potrzebę odkodowania uwarunkowań i sytuacji, w jakich dzieci (w szczególności dzieci zamieszkujące na całym Globalnym Południu) nadal żyją w spuściźnie materialnego i niematerialnego kolonializmu. Co więcej, wskazuje na potrzebę włączania zróżnicowanych podejść opartych na zróżnicowanej wiedzy, nowych i indygenicznym metod badawczych oraz teorii postkolonialnych do odczytania uwarunkowań dzieciństw. Stąd tak ważne wydaje się uznanie społecznej i kulturowej różnorodności życia dzieci (James & James 2001) i sytuacji dzieci z kontekstem indygenicznym, migracyjnym, dzieci „trzeciej kultury”, „dzieci w drodze”, „dzieci bez miejsca”, „dzieci bez dzieciństwa” w ich krajach pochodzenia oraz w nowych krajach ich stałego bądź czasowego funkcjonowania. Szczególnie ten ostatni termin „dzieci bez dzieciństwa”, powszechnie używany w kampaniach społecznych, pomocowych i humanitarnych jest „szczególnym sposobem zrozumienia dzieci i dzieciństwa i postrzegania dzieciństwa jako (...) bezpośrednio związane z ludzką naturą” (Liebel 2016: 93).

Kolonializm i dzieciństwo, jak wskazuje Ashis Nandy (1984) są ze sobą ściśle splecione, gdyż podwaliny studiów nad dzieciństwem stanowiły przez długi czas w szczególności w odniesieniu do Globalnego Południa paradygmaty kolonialne, europocentryczne. Paradygmaty te, choć kwestionowane m.in. od kilku dekad w ramach nowych badań nad dzieciństwami, wciąż przebijają się wśród paradygmatów je dekonstruujących m. in. o charakterze praktyczno-emancypacyjnym i partycypacyjnym. Wiele ba-

dań prowadzonych od czasów kolonizacji w krajach Globalnego Południa przez badaczy z państw Globalnej Północy było częścią kolonialnego, rasistowskiego projektu (Denzin 2017) opartego na dominacji „białych badaczy” i europejskiej nauki. Paradigmaty te, choć kwestionowane m.in. od czterech dekad w ramach nowych badań nad dzieciństwami, wciąż przebijają się wśród paradygmatów je dekonstruujących m. in. o charakterze praktyczno-emancypacyjnym i partycypacyjnym (Liebel 2017; Twum-Danso 2020).

Wraz z rozwojem postkolonialnych studiów nad dzieciństwem oraz nurtów nakierowanych na prawa dziecka, jego partycypację, podmiotowość oraz sprawczość i odkolonizowywanie „dziecka”, wzmacnia się przekonanie, że badania z dziećmi na tematy ich dotyczące są kluczowe dla zrozumienia ich sytuacji. Jak bowiem zrozumieć perspektywę dziecka – eksperta od swojego dzieciństwa ignorując jego głos? Dzieci są szczerze, nie wiedzą czym jest polityczna poprawność dorosłych, zaś problem, który zauważy dorosły, w języku dziecka i jego narracji brzmi, wygląda zupełnie inaczej, dzieci postrzegają go w zupełnie innym świetle. Proces zrozumienia i naukowego uznania, że dzieci, tak jak dorośli potrafią być (współ)badaczami a więc udzielać wiarygodnych odpowiedzi na pytania, które dotyczą ich samych, w istotnych dla nich kwestiach i dzielić się swoimi opiniami, ma swoje podłoże w historycznych uwarunkowaniach badań dotyczących dzieci, również badań kolonialnych. Kolonializm to nie tylko doświadczenie bycia kolonizowanym ale historyczny, społeczny i kulturowo-lingwistyczny i ekonomiczny proces. Przez wielki dzieci były traktowane jako istoty zależne od opieki i wsparcia dorosłych a podejścia badawcze negujące wartość głosu dzieci, zbudowane było na naukowych paradygmatach opartych na dominacji władzy dorosłych. Dziś wiemy, że warunkiem uzyskania wiarygodnych odpowiedzi jest wiarygodny badacz, któremu można zaufać, odpowiednia, bezpieczna w percepcji dziecka, etyczna i adekwatna do kontekstu procedura badawcza oraz dostosowanie narzędzi i metod oraz technik badawczych do możliwości i stopnia rozwoju dzieci (Scott 2008). Angażowanie małoletnich respondentów w realizację badań wiąże się także z tendencją do traktowania ich podmiotowo, zatem nie jako biernego przedmiotu badania, ale jako aktywnego partnera w procesie badawczym (Cousin i Milner 2007). Dlatego badania dotyczące dzieciństw i praw dzieci powinny nie tylko postrzegać siebie jako obszar działań dorosłych naukowców, lecz również widzieć dzieci jako badaczy i jeśli to konieczne, towarzyszyć im na zasadzie doradztwa (por. Liebel 2020a).

Kolonizowanie dzieci nie sprowadza się tylko do epoki podbojów kolonialnych i ich skutków, ale ma swoje szersze odzwierciedlenie w myśleniu o świecie i badaniu świata, gdyż na dzieci w każdym państwie Globalnego Południa i Globalnej Północy wpływają nierówne stosunki władzy, polityka paternalistyczna, relacje i interwencje adultystyczne, geopolityka oraz przemoc ze strony systemów, podmiotów państwowych i niepaństwowych jak też społeczny, kulturowy, polityczny, językowy i medialny dyskurs.

Olga Nieuwenhuys (2013) pisze, że postkolonializm może pomóc obalić proces kolonizowania dzieciństw w badaniach i poprzez badania. Może również tworzyć zrozumienie, które pomoże obudzić społeczną świadomość przywiązaną do schematów i klisz, świadomość w której zakodowane są autorytatywne reprezentacje Innych, przy-

jęte jako uniwersalne prawdy, marginalizujące i kolonizujące jednocześnie ich narracje (Smith 2013). Konieczna jest więc nie tylko dekolonizacja wiedzy i badań (Fine 2017) w obszarze studiów nad dzieciństwem ze szczególnym uwzględnieniem podejścia praw człowieka/dziecka, lecz zademonstrowanie „miejsc dla zmian i aktywizmu” (Denzin 2017: 9) poprzez wykorzystanie indygenicznosci epistemologii (Denzin 2017), feministycznych i krytycznych teorii naukowych stanowiących podwaliny emancypacji praw dzieci, a także przez wykorzystanie podejścia włączającego i metod partycypacyjnych (Fine 2017). Postrzeganie dzieci jako aktorów społecznych i podmiotowe ich traktowanie, jak też inicjowanie i realizowanie badań „z perspektywy dzieci” również przyczyniają się do ich emancypacji i przeciwdziałania nowoczesnym praktykom kolonizacji dzieciństwa (por. Markowska-Manista 2018: 60). Postulowana przez Manfreda Liebla dekolonizacja dzieciństwa rozumiana jest więc jako wielowymiarowy proces obejmujący nierównowagę władzy między różnymi grupami wiekowymi a także aspekty nierówności społecznych, politycznych, ekonomicznych i kulturowych, które dotyczą dorosłych i dzieci w różnych okolicznościach i sytuacjach.

Podejście dekolonialne wymaga sporego wysiłku w rozbijaniu pozornych oczywistości, utartych schematów czy nawyków myślowych determinujących nasz ogląd rzeczywistości dotyczącej dzieci i ich praw. Wiąże się z przedefiniowaniem i nowym skonceptualizowaniem przyjętych paradygmatów i kategorii społecznych oraz krytycznego spojrzenia na badania realizowane „oczami imperializmu”.

ZAKOŃCZENIE

Współczesne przemiany globalne, które nabrały tempa u schyłku XX i początku XXI wieku a w szczególności przemiany wynikające z trzech dekad wdrażania i realizowania założeń „Konwencji o prawach dziecka” w różnych częściach świata, zdają się świadczyć o zmianach w sposobach rozumienia i reinterpretowania dzieciństw(a), stosowaniu nowych podejść teoretycznych, metodologicznych i realizacji badań już nie tylko o dzieciach, ale coraz częściej z dziećmi lub przez dzieci (Alderson 2001; Alderson & Morrow 2011; Liebel 2017; Nigel & O’kane 1998) w oparciu o etykę partycypacyjnego angażowania młodych ludzi w proces badawczy i realizację badań (Morrow 2008).

Zainteresowanie naukowo-badawcze prawami dzieci i dzieciństwem łączy się m.in. z uchwaloną przed 30 laty przez ONZ „Konwencją o prawach dziecka”, która pozostaje najważniejszym międzynarodowym dokumentem (skonstruowanym przez dorosłych) dotyczącym praw dzieci na świecie. Jednak, jak postuluje Liebel (2020a): w przeciwieństwie do badań dotyczących praw człowieka, studiom nad dzieciństwem i prawami dziecka wciąż brakuje podstawy teoretycznej, gdyż nie są one ani zastosowaniem „Konwencji o prawach dziecka”, ani naukowym obszarem praktyki praw dziecka.

Te 30 lat prowokuje jednak zmianę paradygmatu. Skłania do refleksji nad przyjętymi w różnych obszarach wychowania i edukacji, zdrowia, opieki i wsparcia sposobami rozumienia i badania dzieci, ich dzieciństw i praw. Zwraca uwagę na ochronę praw dzieci w obliczu zwielokrotnionej marginalizacji, dyskryminacji i społecznego, politycznego oraz kulturowego wykluczania dzieci, które w praktyce nie zawsze mają do-

stęp do praw „wpisanych” do Konwencji o Prawach Dziecka ONZ, które, w rezultacie, nie czują, że są to ich prawa i nie pomagają im w poprawie ich życia.

Szczególnie w tym powyższym kontekście postulat dekolonizacji studiów nad dzieciństwem i prawami dzieci wydaje się być ważny i społecznie użyteczny, gdyż prowadzi do zmiany paradygmatów oraz nowe sposoby rozumienia dzieciństwa, wskazując, że niezbędna jest zarówno zmiana myślenia o prawach dziecka (np. nowe wymiary prawa dziecka do rozwoju Peleg 2019), jak i o dzieciach, jako kluczowych aktorach – ekspertach i informatorach w swoich sprawach i w charakterystycznych im sytuacjach. W różnych częściach świata jesteśmy na różnych etapach badawczej i praktycznej pracy nad poznawaniem i rozumieniem dzieci. Jest wiele do zrobienia w kwestii dekolonizacji studiów nad dzieciństwami i prawami dzieci – zarówno w praktyce, jak i w badaniach inicjowanych w murach akademii. Badania te, podejmowane w nurcie krytycznych, postkolonialnych studiów nad dzieciństwem mogą niwelować negatywne zjawiska, które opisują i jednocześnie „działać” na rzecz grupy „niesłyszanej”, „niewidzialnej”, pomijanej w większościowym dyskursie społecznym, kulturowym, politycznym – dzieci. Dziedzictwo kolonializmu nie zniknie samoistnie.

Olaf Kaltmeier pisze, że „istnieje ścisły związek między wiedzą i władzą, który charakteryzuje długi okres kolonialny. W tym kontekście, nie istnieje coś takiego jak wiedza neutralna czy czyste badania. Interakcje – a także nasze własne usposobienia/skłonności jako badaczy – są wciąż zanieczyszczone kolonializmem władzy, który odzwierciedlony jest w interakcjach instytucjonalnych i codziennych. Akademia jest silnie konstruowana przez kolonializm (...) i w obecnym kontekście istnieje silna dynamika kodyfikacji wiedzy prowadzona przez międzynarodowe korporacje. Pomimo tych hegemonicznych tendencji uważamy, że przestrzeń uniwersytecka jest wciąż strategicznym miejscem wymiany geopolityki wiedzy, biorąc pod uwagę jej znaczenie w określaniu zasad, wizji i podziału świata społecznego, oraz biorąc pod uwagę jej relatywną wolność wobec (w stosunku do) polityki i ekonomii. Dlatego ważna jest polityka i etyka badań, która nie jest konceptualizowana w wyidealizowanym polu nauki, lecz która bierze pod uwagę – w sposób integralny – aspekty polityczne, ekonomiczne i społeczne, od definicji tematu, przez zbieranie danych, do publikacji wyników w celu promowania procesu dekolonizacji wiedzy” (2012: 54).

BIBLIOGRAFIA

- Alderson, Priscilla. 2001. “Research by children.” *International journal of social research methodology* 4(2): 139-153.
- Alderson, Priscilla & Virginia Morrow. 2011. *The ethics of research with children and young people: A practical handbook*. London: SAGE Publications Ltd.
- Baranowski, Mariusz. 2019a. „Cywilizacja nierówności: Teoretyczne praktyczne granice rozwoju społeczeństwa.” *Athenaeum* 62(2): 45-64 DOI: 10.15804/athena.2019.62.03.
- Baranowski, Mariusz. 2019b. “The Struggle for Social Welfare: Towards An Emerg-

- ing Welfare Sociology.” *Society Register* 3(2): 7-19. <https://doi.org/10.14746/sr.2019.3.2.01>.
- Beazley, Harriot, Bessell, Sharon, Ennew, Judith, Waterson, Roxana. 2009. “The right to be properly researched: Research with children in a messy, real world.” *Children’s Geographies* 7(4): 365-378.
- Budde, Rebecca, Markowska-Manista Urszula (red.). 2020. *Childhood and Children’s Rights between Research and Activism: Honouring the Work of Manfred Liebel*. Wiesbaden: Springer VS.
- Canosa, Antonia & Anne Graham. 2020. “Tracing the contribution of childhood studies: Maintaining momentum while navigating tensions.” *Childhood* 27(1): 25-47.
- Christensen, Pia, Allison James (red.). 2008. *Research with children: Perspectives and practices*. London: Routledge.
- Denzin, Norman K. 2017. “Critical qualitative inquiry.” *Qualitative Inquiry* 23(1): 8–16.
- Ennew, Judith & Dominique Pierre Plateau. 2005. ‘I cry when I am hit’: Children have the right to be properly researched. Paper contributed to UNESCO, Eliminating Corporal Punishment – The Way Forward to Constructive Child Discipline. Paris: UNESCO.
- Fanon, Frantz. 1985. *Wyklęty lud ziemi*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Fine, Michelle. 2017. *Just research in contentious times: Widening the methodological imagination*. New York, NY: Teachers College Press.
- James, Allison, Adrian L. James. 2001. “Childhood: Toward a theory of continuity and change.” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 575(1): 25-37.
- James, Allison, Jenks Chris, Prout Alan. 1998. One Childhood or Many? W: A. James, C. Jenks, A. Prout, *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity, 124-145.
- Kaltmeier, Olaf. 2012. ‘Hacia la descolonización de las metodologías: reciprocidad, horizontalidad y poder.’ W: S. Corona Berkin & O. Kaltmeier (red.) *En diálogo. Metodologías horizontales en Ciencias Sociales y Culturales* (ss. 25-54). Barcelona: Editorial Gedisa.
- Kozłowski, Jan. 1996. „Narodziny i rozwój dyscyplin naukowych”. *Sprawy Nauki, Biuletyn Komitetu Badań Naukowych* nr 1, [online], <http://kbn.icm.edu.pl/pub/kbn/sn/archiwum/9601/kozlow.html>, [05.05.2020].
- Liebel, Manfred 2020. *Decolonizing Childhoods: From Exclusion to Dignity*. Bristol & Chicago: Policy Press.
- Liebel, Manfred. 2020a. Some thoughts on Childhood Studies and Children’s Rights between Research and Activism and an open letter to my esteemed colleagues Olga and Karl [list niepublikowany z dn. 30.04.2020].
- Liebel, Manfred i Markowska-Manista Urszula. 2017. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości: Janusz Korczak na nowo odczytany*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej.
- Liebel, Manfred. 2017. Badania realizowane przez dzieci: doświadczenia z dziećmi „niedopasowanymi”. W: Manfred Liebel & Urszula Markowska-Manista. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytywany* (ss. 221–240). Warszawa: Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej.

- Liebel, Manfred. 2017. „Dzieci bez dzieciństwa? Konceptualizacje dzieciństw(a) w Krajach Globalnego Południa w świetle teorii postkolonialnych”. W: Manfred Liebel & Urszula Markowska-Manista. *Prawa dziecka w kontekście międzykulturowości. Janusz Korczak na nowo odczytywany* (ss. 182–202). Warszawa: Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Markowska-Manista, Urszula. 2018. “The ethical dilemmas of research with children from the countries of the Global South. Whose participation?” *Polish Journal of Educational Studies* 71(1): 51-65.
- Mongia, Padmini. 1996. “Introduction.” W: P. Mongia (red.). *Contemporary postcolonial theory: A reader*. London: Arnold.
- Morrow, Virginia. 2008. “Ethical dilemmas in research with children and young people about their social environments.” *Children’s geographies* 6(1): 49–61.
- Nandy, Ashis. 1984. “Reconstructing childhood: A critique of the ideology of adulthood.” *Alternatives* 10(3): 359-375 <https://doi.org/10.1177/030437548401000303>.
- Nieuwenhuys, Olga. 2013. “Theorizing childhood(s): Why we need postcolonial perspectives.” *Childhood* 20(1): 3–8.
- Nigel, Thomas and Claire O’kane. 1998 “The ethics of participatory research with children.” *Children & Society* 12(5): 336-348.
- Peleg, Noam. 2019. *The child’s right to development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Punch, Samantha. 2002. “Research with children: the same or different from research with adults?” *Childhood* 9(3): 321-341.
- Said, Edward. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon.
- Scott, Jacqueline. 2008. “Children as Respondents: the Challenge for Quantitative Methods.” W: P. Christensen, A. James (red.). *Research with children. Perspectives and Practices* (ss. 87–108). London and New York: Routledge.
- Smith, Linda Tuhiwai. 2013. *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples*. Zed Books Ltd.
- Smolińska-Theiss, Barbara. 2010. „Rozwój badań nad dzieciństwem—przełomy i przejęcia”. *Chowanna* 34(1): 13-26.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. Can the subaltern speak? Reflections on the history of an idea, W: C. Nelson, & L. Grossberg (red.). *Marxism and the Interpretation of Culture* (ss. 21–78). London: Macmillan.
- Standing, Guy. 2015. *Karta prekariatu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taft, Jessica K. 2019. *The Kids Are in Charge: Activism and Power in Peru’s Movement of Working Children*. New York: NYU Press.
- Thorne, Barrie. 2007. “Crafting the interdisciplinary field of childhood studies.” *Childhood* SAGE 14(2): 147-152.
- Twum-Danso Imoh, Afua, Bourdillon, Michael, & Meichsner, Sylvia. 2019. Introduction: Exploring Children’s Lives Beyond the Binary of the Global North and Global South. In: A. Imoh Twum-Danso, M. Bourdillon, & S. Meichsner, *Global Childhoods beyond the North-South Divide* (ss. 1–10). Palgrave Macmillan.
- Twum-Danso, Imoh, Afua & Okyere Samuel. 2020. “Towards a more holistic un-

- derstanding of child participation: Foregrounding the experiences of children in Ghana and Nigeria.” *Children and Youth Services Review* 112. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2020.104927>
- Twum-Danso Imoh, Afua. 2019. “Terminating Childhood: Dissonance and Synergy between Global Children’s Rights Norms and Local Discourses About the Transition from Childhood to Adulthood in Ghana.” *Human Rights Quarterly* 41(1): 160-182.
- Vandenhoe, Wouter. 2020. ‘Decolonising children’s rights: of vernacularisation and interdisciplinarity.’ W: R. Budde & U. Markowska-Manista (red.) *Childhood and Children’s Research between Research and Activism* (ss. 187-206). Wiesbaden: Springer VS.
- Viruru, Radhika. 2005. “The impact of postcolonial theory on early childhood education.” *Journal of Education* 35(1): 7-30.
- Wihstutz, Anne (red.). 2019. *Zwischen Sandkasten und Abschiebung. Zum Alltag junger Kinder in Unterkünten für Geflüchtete*. Leverkusen: Verlag Barbara Budrich.

On the need to decolonise contemporary childhood and children’s rights studies in countries of the Global South and Global North. Initial reflections

ABSTRACT: The text refers to contemporary childhood and children’s rights studies. I reflect on the need to decolonise these studies resulting from the changing conditioning and contexts of children’s lives, changing models of childhood as well as ways and potentials of children’s functioning in the 21st century. New global processes and transformations, of which children are the most numerous participants, allow us a broader insight into their situation and activism. At the same time, they necessitate reflection on changes in approaches to research with children, on childhood and children’s rights in countries of the Global South and Global North, that has been accompanied by the UNCRC for three decades.

KEYWORDS: decolonial and postcolonial theories, childhood studies, children’s rights studies, ethics in research with children, interdisciplinarity, Global North, Global South